

ƏLİŞİR NƏVAINİN İKİ DİNİ ƏSƏRİ HAQQINDA:

“Məhbubul-qülob” (“Könüllərin sevgilisi”)

“Risaleyi-tiyr andoxtan” (“Oxatma haqqında risalə”)

Almaz BİNNATOVA,

*AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat
İnstitutunun “Azərbaycan-Türkmənistan-Özbəkistan
ədəbi əlaqələr” şöbəsinin müdiri, nəvəşünas*

AÇAR SÖZLƏR: Əlişir Nəvai, “Məhbubul-qülob” (“Könüllərin sevgilisi”),
“Risaleyi-tiyr andoxtan” (“Oxatma haqqında risalə”), klassik bədii
nəsr, əxlaq dərslisi, müdrik kəlamlar, nəsihətlər, oxatma sənəti, dini
rəvayətlər, dünyanın yaranışı.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Алишер Навои, “Махбуб ул-кулуб” (Возлюбленный
сердце), “Рисолаи-тиёр андохтан” (Трактат об
искусстве стрельбы из лука), классическая
художественная проза, учебник этика, мудрые
изречения, поучение, искусство стрельбы из лука,
религиозные легенды, сотворение мира.

KEYWORDS: Alisher Navoiy, «Mahbub ul-qulub» (Beloved of hearts), “Risolai- tiyr
andohtan” (Treatise on the art of archery), classic art prose, textbook on
ethics, wise sayings, exhortations, the art of archery, religious narratives,
creation of the world.

“Məhbubul-qülob” – ümumtürk tarixinin əxlaq dərslisi-siyasi estetikası

Əlişir Nəvainin “Məhbubul-qülob” (“Könüllərin sevgilisi”) [1, s.449-547] əsəri orta əsr klassik bədii nəsrinin ilk kamil nümunəsi sayılır. Ömrünün son illərində qələmə aldığı bu əsər mədəniyyət tariximizdə, ümumtürk ədəbiyyatı tarixində ən ali əxlaq dərslisi, nəsihətlərlə dolu müdrik kəlamlar kitabıdır.

Nəvai fars nəsrinin ən yüksək ənənələrindən bəhrələnərək bu əsərində dövlət idarəçiliyi və ailə-məişət məsələlərinə dair həyat təcrübəsini hekayələr şəklində, üstəlik, türk dilində yazmışdır. Eyni zamanda, XV əsrdən sonrakı bədii nəsr nümunəsinin inkişafına yüksək təsir göstərmişdir. Akademik Həmid Araslı haqlı olaraq qeyd edir ki, Əlişir Nəvai “Məhbubul-qülob” əsəri ilə özbək bədii nəsrinin əsasını qoymuşdur [2, s.5].

“Məhbubul-qülob” dahi mütəfəkkirin yaşadığı və ictimai xadim kimi fəaliyyət göstərdiyi zamanın, cəmiyyətin güzgüsüdür, bütövlükdə isə əxlaq dastanıdır.

Ə.Nəvai ömrü boyu dövlət saraylarında haqsızlıq və ədalətsizliklə qarşılaşmış, riyakarlar ilə mübarizə aparmış, ömrünün sonunda hər şeyin daha da acınacaqlı hala gəlməsi ilə dövlətin içindən

çökməsinə, Bayqaranın övladları arasındakı taxt-tac qovğalarına şahid olmuş, bu qovğaları öz həyatında da yaşamışdır. Onu doğma Herata dəvət edən, qardaş kimi doğma bildiyi uşaqlıq dostu Sultan Hüseyn Bayqara ilə arasında umu-küsü yaranması, bir müddətliyə Heratdan Astarabada göndərilməsi (sürgün edilməsi) və s. yaşadıkları ömrünün müdrik çağında – 60 yaşında belə bir əsərin yazılmasını zərurətə çevirmişdir.

Nəvai dövrünün ictimai-siyasi hadisələri ilə hakim məfkurə (iqtidar ideologiyası) arasındakı əlaqələrin yeni şərhini verdiyi əsərinin “Müqəddimə”sini “Bismillahir-rəhmanir-rəhim”lə (“Bağışlayan və mehriban Allahın adı ilə”) başlayır. “Mülk və padşahlıq ağası (Allah) pakdır, qüdrət və böyüklük ağası (Allah) pakdır, nemətləri bol olan və nemətlərini bərabər paylayan bir Allahdan özgə ilahi yoxdur” [1, s.450], - deyər Yaradana üz tutduğu şükranlığını nəslə və qitə, məsnəvi, rübai, beytlə tamamlayır.

Şair “Müqəddimə”də yazır: “Bu hekayətlərdə könüllər sevgisindən bəhs edildiyindən əsərə də “Könüllərin sevgilisi” adını qoyduq və əsərin ruhuna uyğun olaraq onu üç hissəyə böldük” [1, 453]. “Müqəddimə”dən sonra gələn I fəsildə 40 bölmə, II fəsildə 10 bölmə, III fəsildə isə 127 tənbehlə (məzəmmətlə) şair öz əxlaqi-fəlsəfi görüşlərini, həyatı müşahidələrini gələcəyə bir mesaj kimi ötürür.

“Millətin vəziyyəti, davranışı və sözlərinin keyfiyyəti” adlanan birinci fəsildə sultandan tutmuş müxtəlif dövlət məmurları və mövqe sahiblərinin davranış qaydalarına, eləcə də onların xalqla münasibətlərinə dair şərhlər verilmişdir. Siyasətnamə mövzulu bu fəsildə Nəvai qırx ictimai peşə sahibi haqqında fikir və tövsiyələrini qələmə almışdır.

“Böyük hökmdar olmaq üçün ən əvvəl ədalətli olmaq lazımdır” tövsiyəsinin ardınca “Adil padşah Allahın xalqa göndərdiyi rəhmətidir”, - deyər yazmışdır. Burada adil xaqanlar (padşahlar), şeyxülislam, qazılar (zalım, cahil və günahkar (fasiq) qazılar), vəzirlər, vaizlər, münəccimlər, tacirlər, müdərrişlər, həkimlər, katiblər, yazıçılar, sənət adamları, dilənçilər, ovçular, kəndlilər və bu kimi müxtəlif peşə sahibləri haqqında deyilən vacib sözlər aktuallığı ilə günümüzdə də diqqəti çəkir.

“Əməllərin yaxşılığı və xislətlərin pis tərəfləri” adlı 10 bölmədən ibarət ikinci fəsildə əxlaqi məsələlərdən – insan həyatında önəmli olan mövzulardan bəhs olunur. Nəvai tövsiyə və şərhlərini “Heyrətul-əbrar”dakı kimi hekayətlərlə təqdim edir.

Məsələn, ilk hekayəsini “Tövbə haqqında” mövzusu üzərindən açıqlayır. Daha sonra “Tövbə” ilə bağlı hekayət təqdim olunur. “Tövbə - şəriətdə vacib, təriqətdə şərt, seyri-sülükə lazım olan düşüncədir. İnsanın öz günahlarının peşmançılığı və bağışlanması, haqq yoluna qədəm basması üçün Allaha etdiyi duadır”.

“Zöhd – dünyəvi arzulardan əl çəkib, nəfsinə qalib gələrək Allaha ibadətlə məşğul olmaqdır” yazılan bu fəsildə zöhdlə yanaşı, tövbə, təvəkkül, qənaət, səbir, təvazökarlıq, ədəb, zikr, təvəccöh, riza, eşq kimi əxlaqi məsələlərin tərifləri, onların məzmununa uyğun hekayətlər verilir. Hətta yeri gəldikcə, qoyulan məsələlər beyt, məsnəvi, qitə, nəzm, rübai və təmsillərlə də açıqlanır.

“Fərqliliklərin faydaları və oxşarlıqların şəkli” adlanan üçüncü fəsil öyüd və nəsihətlərdən ibarət yüz iyirmi yeddi “Tənbeh”i (“Tənbeh”i burada “Məzəmmət” də adlandırılabilir) əhatə edir. Bu tənbehlərdə də müxtəlif məsələlərə toxunulmuş və hər tənbehin davamında mövzuya aid bir beyt və ya məsnəvi, qitə, nəzm, rübai yazılmışdır.

Tənbehlərin əksəriyyəti dini hədislərin mövzusu ilə eyniyyət təşkil edir. Məsələn, 30-cu tənbeh “Sizlərdən heç biriniz özünü zəva görmədiyinizi dostunuza, qardaşınıza zəva görsəniz, mömin ola bilməzsiniz”, – hədisinin mövzusunə yaxındır.

Tənbehlərin əksəriyyəti başlıqsız verilmiş, yəni birbaşa mətləbə keçilmişdir. Yalnız aşağıdakı nömrələrdə qeyd olunan tənbehlər başlıqlarla təqdim edilmişdir:

11-ci tənbeh – Səxavət və hümmət haqqında.

13-cü tənbeh – Kərəm və fütüvvət haqqında.

15-ci tənbeh – Mürüvvət haqqında.

16-cı tənbeh – Vəfa haqqında.

17-ci tənbeh – Vəfanın davamı və həya haqqında.

18-ci tənbeh – Hilm haqqında.

58-ci tənbeh – Padşahlar haqqında.

105-ci tənbeh – Gənclik dövrü haqqında (mətnə bir rübai var).

106-cı tənbeh – Qocalıq haqqında.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, burada tənbehlərin əhəmiyyətini açıqlayan hədislərlə yanaşı, lirik-poetik lövhələr verilib. Həmin düzülüşü aşağıdakı kimi müəyyənləşdirdik:

29, 63, 65, 66, 69, 81, 91-92, 96, 102, 103 və 123 sayılı nəsrə yazılmış tənbehlərdə 12 məsnəvi verilib;

125 və 126 sayılı tənbehlərdə 2 hekayət var;

5, 9, 10, 12, 27, 30, 35, 40, 43, 56, 88-89, 93, 98-101, 104, 108 sayılı tənbehlərdə 18 qitə yazılıb;

5, 17, 24, 26, 31-34, 36-40, 42, 44-52, 57-62, 68, 70-76, 78-80, 82-87, 94, 97, 119-122, 124-126 sayılı tənbehlərdə 58 beyt var;

77, 90, 105-108 və 127 sayılı tənbehlərdə 7 rübai yazılıb;

28 və 67 sayılı tənbehlərdə 2 nəzm, 107-ci tənbehdə isə cəmi 1 təmsil var.

Nəvai birinci hissənin “Nəzm gülşəninin gözəl oxuyan quşları haqqında” adlanan 16-cı fəslində azərbaycanlı şairlər Xəqani, Nizami və Qasım Ənvarın [1, s.464], üçüncü hissənin 2-ci “Tənbeh”ində isə Kəmaləddin Cəfər (Əli Təbrizinin oğlu), Əzhər Təbrizi (Cəfər Təbrizinin şagirdi) və başqalarının adlarını qeyd etmişdir [1, s.501].

Əsərin adını “Məhbubul-qulub” adlandırmasını şair nəzmə belə düzmüşdür:

Bu naməki, hamısına qıldın məktub,

Qil əhli-qulub alidə “Məhbubi-qulub” .

El ayb topardin qılma mə’yub.

Hər kim oxusa, nəsibə etgil mətlub [1, s.547].

Kitabın yazılma tarixini isə belə bir rübai ilə təqdim etmişdir:

Bu naməg’akim, lisonim o’ldi qoyil,

Kilkim tili har nav’ el ishiga noqil.

Tarixi çu “xuş” lafzidin aldi hasil,

Hər kim oxusa, ilahi, olar xoşdil [1, s.547].

Hər iki rübai əsərin “Xatimə”sində yer almışdır.

Beləliklə, 31 qitə (4 misrada), 28 məsnəvi (4 misrada), 18 rübai, 91 beyt, 1 zikr (4 misrada), 2 nəzm (4 misrada), 1 təmsil, 11 hekayət və 127 tənbehdən ibarət “Məhbub ul-qülob” əsəri bədii cəhətdən yüksək səviyyədədir. “Nəsrin qafiyə üsulunda yazılması əsərə musiqi ahəngi bağışlayıb, onun təsir qüvvəsini və bədii cazibədarlığını artırır” [3, s.432]. Kiçik həcmli hekayətlər, lirik lövhələr, qoyulan məsələlərə uyğun təfsir və şərhələr əsərin həm bədii, həm də fəlsəfi məzmununa müsbət təsir göstərib.

Buradakı öyüd-nəsihətlərin, əxlaqi dəyərlərin meyarını müəllif özündən əvvəlki klassiklərin, Şərqi dahi müdriklərinin, şeyxülislamın, peyğəmbərlərin fikir və məntiqləri ilə dolğunlaşdırır. Buna misal olaraq, Nuh, Davud, Süleyman, Musa, Əyyub, İbrahim, İsmayıl, İshaq, Yaqub, Yusif, İsa, Məhəmməd kimi peyğəmbərlər, həmçinin mələk Cəbrail, xəlifə Əli ibn Əbu Talib və başqaları haqqındakı hədisləri qeyd edə bilərik.

Nizami, Şeyx Abdulla Ənsari, Rumi, Şeyx Əvhədəddin, Dəhləvi, Əttar, Sədi Şirazi, Kamal İsfahani, Girmani, Əbdülveys, Nəsir Buxari, Katib Nişapuri, Şahi Səbzəvari, Cami, Mənsur Həllac, Şeyx İraqi, Şeyx Mühidin, Abdulhey (xəttat), Mani (nəqqaş), Loğman (həkim), Şeyx Bəyazid Bistami, Harun ər-Rəşid, Şeyx Bəhlul (Bəhlul Danəndə), Şeyx Abdulla Mübarək, Hüseyin Bayqara, Məhəmməd Məsum, Müzəffər Hüseyin, Şah Qərib Mirzə və Əbül-Möhsün, Yusif Əndicani, Salman kimi müdriklərin öyüd və nəsihətləri, fəlsəfi fikirləri, əxlaqi keyfiyyətləri hekayətlər vasitəsilə açıqlanır.

Azərbaycan alimləri - akademik Həmid Araslı [4] və nəvəişünas-professor Cənnət Nağıyeva öz araşdırmalarında “Məhbubul-qülob”un adını çəkirlər. Hər iki alim orta əsrə aid müxtəlif tədqiqatlarında bu əsərin də adını qeyd etmişlər.

Məsələn, C.Nağıyeva bildirir ki, “Nəvai “Məhbubul-qülob”, “Məcalisun-nəfais” əsərlərində yaxşı tanıdığı məşhur şairlər, sənətkarlar cərgəsində Xəqani Şirvaninin, Nizami Gəncəvinin, İmadəddin Nəsiminin adını böyük ehtiramla çəkir” [5, s.9].

“Məhbubul-qülob” 1873-cü ildə İstanbulda çağatay türkcəsi ilə, 1948-ci ildə Moskvada və müxtəlif illərdə Özbəkistanda dəfələrlə nəşr edilmişdir. Tədqiqat obyektinə olaraq Türkiyədə və Özbəkistanda araşdırılmışdır.

Türkiyəli nəvəişünas alim, professor Vahid Türk “Məhbubul-qülob”u “Orxon-Yenisey abidələri” və “Qutadqubilik” kimi siyasətnamə-nəsihətnamə və ya siyasi ədəbiyyat janrına daxil edərək yazır ki, bu əsər Nəvainin son əsəri olmaqla yanaşı, bəlkə də, ədəbi-mədəni tariximizin ən vacib əsəridir. O bu əsəri çağatay türkcəsindən Türkiyə türkcəsinə uyğunlaşdıraraq nəşr etdirmişdir [6].

Bu sətirlərin müəllifi də dəfələrlə əsər haqqında tədqiqatlarında [7, 8, 9, 10, 11] qısa şəkildə olsa da, münasibətini bildirmişdir.

Qeyd edək ki, AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun nadir əlyazmalar fondunda Əlişir Nəvainin “Məhbubul-qülob” əsərinin qədim əlyazma nüsxəsi (bir ədəd) qorunur.

Tarixi: 1281-ci (1864) ilə aiddir.

Katibi: *Hacı Cürcani*

Xətti: *nəstəliq*

Əlyazması gözəl ornamentlə bəzədilmişdir. Qırmızı meşin cild çəkilmişdir.

Başlanır: -

Bitir: -

Ölçüsü: *13 x 20 sm*

Həcmi: *94 vərəq*

Şifr: *M-104 / 11437 [7, s.272].*

***

“Risaleyi-tiyr andoxtan” (“Oxatma haqqında risalə”) - oxatmanın fəzilətləri

Çox kiçik həcmdə olan risalə cəmi 675 sözdən ibarətdir [12, s.302-305]. Oxatma sənətinin tarixi, fəzilətləri və mahiyyətindən bəhs edən hədis və dini rəvayətlərlə əhatələnmiş bu maraqlı əsər dastan mahiyyətindəndir.

Müəllif əsərini “Bismillahir-rəhmanir rəhim” (“Bağışlayan və mehriban Allahın adı ilə”), - deyə başlayaraq “Bütün aləmlərin pərvərdigarına salamlar olsun! Allahın Rəsulu və onun səhabələrinə daim salamlar olsun!” [12, s.302] şəklində nətlə tamamlayır.

“Elə ki, Adəm Ata əleyhissəlam şeytanın hiyləsi ilə Cənnətdən yerə endirildi, Allah Adəmin günahını bağışladı. Cəbrail (ə) (*Allah ilə peyğəmbərlər arasındakı vasitəçi, ləqəbi “Ruhul-əmin”dir*) əmr etdi ki, Adəmə əkin işlərini öyrətsin. Cəbrail (ə) gəlib dedi ki, “Ey Adəm, Allah-Təala əmr etdi ki, sənə əkinçilik öyrədim”. Adəm Ata bunu eşidən kimi razı oldu.

Beləliklə, Allahın əmri ilə Adəm Ata əkin-biçinlə məşğul olmağa başladı, buğda əkdə. Amma qarğalar əkilən buğdanı yeyib dağıtdılar.

Bu zaman Adəm Ata Allaha üz tutub həmd elədi, kömək üçün Allaha yalvardı: “İlahi, mənim əməyim zay oldu”.

Bu yalvarışa cavab olaraq Allah-Təala Cəbrail (ə) vasitəsilə ona bir yay və bir neçə ox göndərdi. Yaydan oxun necə atılmasını Cəbrail (ə) Adəm əleyhissəlama öyrətdi.

Adəm Ata ilk oxu qarğalara tərəf atdı və xəta etdi, atdığı ox hədəfə dəymədi.

Cəbrail (ə) bu uğursuzluğa təbəssüm etdi.

Adəm Ata ikinci dəfə atanda ox nişana düz gəldi. Cəbrail (ə) bu dəfə şad oldu. Adəm Ata üzünü Cəbrailə (ə) tutub sual etdi: “Ey Cəbrail (ə), nədən əvvəl atanda təbəssüm etdin, amma ikinci dəfə atanda şad oldun?”

Cəbrail (ə) dedi: “Təbəssüm ona görə etdim ki, əgər ilk oxun nişana (qarğalara) dəysəydi, qiyamətə qədər heç bir şey balalarını onlardan xilas edə bilməzdi. İkinci dəfə ona görə şad oldum ki, ox atmaq Allahın lütfü və Adəm Səfinin möcüzəsidir”. Beləliklə, Adəm Səfinin bu möcüzəsi sonralar onun övladlarına miras qaldı”.

Belə bir rəvayətlə başlayan əsər, əslində, bu dünyanın yaranışının fəzilətlərini – əməyin, zəhmətin, bu yolda çəkilən qayğının, halallığın gözəlliklərini anladır. Hər nə varsa, kim nə edir, nə iş görürsə, hamısı Allahın hökmündədir, Allahın xəbəri var, hər işə yol açan, hər kəsə yol göstərən Uca Rəbbimizdir.

Əsər sırf dini məzmun daşsa da, əxlaqi dəyərlər – insan oğlunun yer üzündə çəkdiyi əməyin, zəhmətin halallığına işarədir.

Əsərdə heç bir əlavə izah olmadan yalnız oxatmanın fəzilətləri hədislər vasitəsilə anladılır. Məsələn: “Səhabələri Peyğəmbərdən (s) təəccüblə soruşur: “Ey Rəsulullah, ox atmağın savabı nədir?” Rəsulullah buyurdu ki, “Əgər ox atmağın böyük savabını desəm, xalq ticarət işlərini yığışdırıb, yalnız ox atmaqla məşğul olar. Və ox atmaqdan başqa bir şey etməzlər. Ancaq bir saat ox atmağın savabı əlli ilin mükafatına bərabər olacaq”.

“Peyğəmbər səhabələri ilə bir gün gəlib görür ki, Səd ibn Əbu Vəkkas (Məhəmməd peyğəmbərin (s) səhabələrindən biri) övladlarına ox atmaq öyrədir. Həzrət Peyğəmbər (s) dayanıb nişangaha baxır. Bu zaman bir gənc peyda olur və gəlib ox atır. Bu hala peyğəmbər şad olur. Səhabələr soruşur: “Ey peyğəmbər, nə səbəbə şad oldunuz? Peyğəmbər cavab verir ki, o igid gəldiyi zaman günahkar idi, amma ox atıb paklaşdı və günahları dəf oldu. Bu səbəbdən şad oldum”.

“Bir gün Səd ibn Əbu Vəkkas ox atarkən Cəbrayıl (ə) peyda oldu və Həzrət peyğəmbər (s) gəlib Səd ibn Əbu Vəkkasın yanında dayandı. Peyğəmbər (s) dedi: “Ey Səd ibn Əbu Vəkkas, mənim üçün bir ox at”. Ardınca Cəbrayıl (ə) dedi: “Ey Rəsulullah, Səd ibn Əbu Vəkkasa de ki, bir ox da mənim üçün atsın”. Vəkkas bu iki oxu atandan sonra Peyğəmbər (s) dedi: “Bir ox da Allah-Təalanın adına at”. Səd ibn Əbu Vəkkas yenə bir ox atdı. Sonra səhabələr nişangaha tərəf qaçıb oxları gətirdilər. Amma o ox ki, Allahın adına atılmışdı, onu tapmadılar. Cəbrayıl (ə) gəlib dedi: “Ey Məhəmməd, Allah-Təala dedi ki, o oxu tapmasınlar, çünki o, behiştə Səd ibn Əbu Vəkkasa yer tutub dayanıb”.

Beləliklə, əsərdə oxatmanın savabları hədislər vasitəsilə anladılır. Əsərin yazıldığı zamanlarda ox-kaman silah növü kimi istifadə olunurdu. Vətənin qorunması, əsgərlərin fədailiyi və cəsurluğu baxımından mahir nişançı olmaq gərək idi. Bunun üçün saraylarda xüsusi təlimçilər vardı. Vətəni sevmək, onu qorumaq üçün Allah və Peyğəmbər sevgisi də bir vəsilə idi.

Müasir dövrümüzdə oxatma idman növü olaraq öyrədilir və idman bayramlarında göstərilir. Bu haqda nəvəişünas Erqaş Açılov yazır: “Birincisi, bu sənət hər bə və idmana aid bir təhsildir. Bu, vətəni, xalqı və ailələrini qorumaqdır. Bu, sülh üçün vacibdir”.

“Risaleyi-tiyər andoxtan”ın əlyazması, mətninə dair izahlar və tərcümələr böyük nəvəişünas-alim Siyuma Ğəniyevaya aiddir [12, s.305]. Risalə Buxara xanlığının 1645-1681-ci illərdə hökmdarı olmuş Əbdüləziz xan ibn Nadir Məhəmməd xan ibn Din Məhəmməd xanın (1614-1683-ci illərdə yaşamış xan Buxara xanlığını idarə edən sülalələrdən biri - Həştərxanilərə mənsub idi) kitabxanasındakı bir məcmuənin içindən tapılmışdır.

Əsəri tədqiq edərək böyük nəvəişünas-alim, Özbəkistan qəhrəmanı, professor Suyima Ğəniyeva və Urfan Atajanın həmmüəllifi olduqları məqalədə risalənin məzmun və mahiyyətini araşdıraraq onun Nəvai qələminə mənsubluğu haqqında bəzi dəlil və mülahizələri ortaya qoymuşlar [13, s.120-124].

Bundan əvvəl, E.Bertels “Nəvai” və A.A.Semyonov “Nəvai əlyazmalarının təsviri” [14] əsərlərində risalənin Ə.Nəvaiyə aid olduğunu qeyd etmişlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Navoiy, Alisher. Tula asarlar tuplami. 10 jildlik, IX jild. Toshkent: Ğafur Ğulom nomidaqi naşriyet-matbaa ijodiy uyi, 2011, 692 bet. (B.549-629).
2. Ülvi Almaz. Əlişir Nəvai Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında (məqalələr toplusu). Bakı: “Nurlan”, 2009, 360 səh.
3. Юсупова Дилнавоз. Ўзбек мумтоз адабиёти тарихи (Алишер Навоий даври). Т.: «Академнашр», 2013, 472 bet.
4. Araslı Həmid. Azərbaycan ədəbiyyatı: tarixi və problemləri. Bakı: “Gənclik”, 1998, 732 səh.
5. Nağıyeva Cənnət. Azərbaycanda Nəvai. Bakı: “Tural-Ə”, NPM, 2001, 264 səh.
6. Ali Şir Nevayi. Mahbubu'l Kulüb (Gönüllerin sevgilisi). Hazırlayan Prof.Dr. Vahit Türk. Ötüken Neşriyatı, 2016, 176 sayfa.
7. Ülvi Almaz. Azərbaycan - özbək (cığatay) ədəbi əlaqələri (simalar, dövrlər, janrlar, təmayüllər). Bakı: “Nurlan”, 2008, 328 səh.
8. Ülvi Almaz. Özbək ədəbiyyatı (ədəbi portret cizgiləri, araşdırmalar). Elmi redaktoru və ön söz müəllifi: akademik İsa Həbibbəyli. Bakı: “Elm və təhsil”, 2016, 316 səh.
9. Ülvi Almaz. Şərq təzkirəçilik tarixindən: dərs vəsaiti (elmi redaktoru: t.e.d., əməkdar elm xadimi A.A.Xələfov). Bakı: “Elm və təhsil”, 2018, 166 səh.
10. Əlişir Nəvai və Azərbaycan ədəbiyyatı. “Əlişir Nəvainin anadan olmasının 575 illiyi münasibətilə Bakıda AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun, M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun və Özbəkistan Respublikasının Azərbaycandakı səfirliyinin birgə keçirdikləri “Əlişir Nəvai və Azərbaycan ədəbiyyatı” adlı beynəlxalq elmi konfransın materialları (Bakı, 16 noyabr 2016-cı il). Nəşrə hazırlayan və redaktoru: prof.dr.Almaz Ülvi. Bakı: “Elm və təhsil”, 2017, 72 səh.
11. Ulviy Olmos. O'zbek adabiyoti va Ozarbayjon (tadqiqotlar, adabiy portretlar). Mas'ul muharrir va so'zboshi mualliflari: prof.dr. Qozoqboy Yo'ldoshev, doç.dr. Sirdaryoxon O'tanova. Toshkent: “Kamalak” nashriyoti, 2016, 216 bet.
12. Алишер Навоий. Рисолаи тийр андохтан \ Мукамал асарлар тўплами. 20 ж.ли, 16-ж. Т.: 2000, Б. 302–305.
13. Suyima Ğəniyeva, Orfan Atajan. Alisher Navoiyning “Risolai tiyr andoxtan” asari // “Təfəkkür” j., 1995, №3-4, səh.120-124.
14. Semenov A.A. Nəvai əlyazmalarının təsviri. Daşkənd: 1940 (burada risalənin Ə.Nəvaiyə aid olduğu qeyd edilib).
15. Эргаш Очилов: Тарих ва шахс туркумидан. Алишер Навоий. Т.: “O`zbekiston”, 192 bet.

Алмаз Биннатова

О ДВУХ РЕЛИГИОЗНЫХ ПРОИЗВОДЕНИЙ АЛИШЕРА НАВОИ

«Махбуб ул-кулуб» (Возлюбленный сердец)

«Рисолаи-тийр андохтан» (Трактат об искусстве стрельбы из лука)

РЕЗЮМЕ

В статье приводятся сведения о творчестве великого мыслителя Алишера Навои «Махбуб ул-кулуб» (Возлюбленный сердец), написанном в 1500 году, и еще одном небольшом произведении «Рисолаи-тийр андохтан» (Трактат об искусстве стрельбы из лука), состоящем из 675 слов. В «Махбуб ул-гулубе», который считается высшим моральным учебником в истории нашей культуры, в истории общетюркской литературы, автор передал свой жизненный опыт по вопросам государственного управления и семейных вопросов в виде рассказов. Содержание состоит из богатых наблюдений жизни Навои, художественных мыслей и философских выводов о восприятии мира. В то же время в этой работе он дал новую интерпретацию взаимосвязи между общественно-политическими событиями своего времени и правящей идеологией (идеологией власти).

В «Рисолаи-тийр андохтан» Алишер Навои предоставляет информацию об истории, достоинствах и сущности искусства стрельбы из лука через хадисы и религиозные повествования. Работа объясняет достоинства создания этого мира - красоту тяжелого труда, усердия, заботы и честности.

Almaz BINNATOVA

ABOUT TWO RELIGIOUS WORKS OF ALISHER NAVOIY

“Mahbub ul-qulub” (Beloved of hearts)

“Risolai-tiyr andohtan” (Treatise on the art of archery)

SUMMARY

The article provides information about the genius thinker Alisher Navoiy's work «Mahbub ul-qulub» (Beloved of hearts) written in 1500 and another small work «Risaleyi-tiyr andohtan» (Treatise on the art of archery) consisting of 675 words. In «Mahbub ul-qulub», which is considered to be the highest moral textbook in the history of our culture and in the history of common Turkic literature, the author conveyed his life experience on public administration and family issues through the stories. The content of these stories consists of Navoiy's rich life experience, artistic thoughts, and philosophical conclusions of his perception of the world. At the same time, in this work, he gave a new interpretation of the relationship between the socio-political events of his time and the ruling ideology (ideology of power).

In “Risaleyi-tiyr andohtan” Alisher Navoiy provides information about the history, virtues and essence of the art of archery through hadiths and religious narrations. The work explains the virtues of the creation of this world - the beauty of hard work, diligence, care and honesty.